

UDK 27-23:81`25

81`25:27-23

001.5

<https://doi.org/10.53745/bs.95.2.4>

Primljeno: 28. 2. 2025.

Prihvaćeno: 17. 4. 2025.

Izvorni znanstveni članak

Teorije prevođenja kao okvir za biblijsko prevođenje i proučavanje prijevoda Biblije*

Translation Theories and Their Potential to Inform Bible Translation and Scholarship

Nataša Pavlović

Sažetak

Biblijsko prevođenje zbog svojih je obilježja posebna vrsta prevođenja koja postavlja specifične zahtjeve, kako pred prevoditelje tako i pred proučavatelje tih prijevoda. Biblijski su prijevodi predmetom teorijskih razmatranja od vremena sv. Jeronima do danas. U ranom razvoju znanosti o prevođenju kao zasebne discipline sredinom 20. stoljeća ključan je doprinos američkog lingvisti i voditelja projekata biblijskih prijevoda na brojne svjetske jezike Eugenea Nida. Nidin je pristup prevođenju, osobito pojam dinamične ekvivalencije, postavio temelje suvremenom biblijskom prevođenju te snažno utjecao na prijevode Biblije. Međutim, novije teorije prevođenja – teorija skoposa, deskriptivna znanost o prevođenju, polisistemska teorija, teorije nastale u okvirima kulturnih i postkolonijalnih studija – ostavile su zamjetno manji trag u području biblijskog prevođenja. U ovom se radu prikazuju temeljni uvidi tih teorija te se razmatra mogu li njihove spoznaje, i na koji način, pridonijeti biblijskom prevođenju i proučavanju biblijskih prijevoda.

Ključne riječi: znanost o prevođenju, teorija prevođenja, biblijsko prevođenje

Abstract

Bible translation is a special type of translation, posing specific demands on translators and translation scholars alike. Bible translations have been the subject of theoretical inquiries since St. Jerome's times until this day. A key figure in the emergence of Translation Studies as a separate discipline was Eugene Nida, American linguist and coordinator of Bible translation projects into numerous languages around the world. Nida's approach to translation, especially his concept of dynamic equivalence, set

* Članak je napisan u sklopu četverogodišnjeg znanstveno-istraživačkog projekta *Egzegetski instrumentarij Novoga zavjeta (EGZEGETINSTR)*, koji provodi Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, a financiran je iz sredstava Hrvatske zaklade za znanost.

the foundations of modern-day Biblical translation, with an impact on Bible translations still reverberating today. However, the more recent translation theories, such as skopos theory, descriptive translation studies, polysystem theory, or theories emerging within cultural and postcolonial studies, have played a less prominent role in the field of Bible translation. This paper presents some key insights from these theories, addressing the question of whether and to what extent they may inform the practice of, and research on, Bible translation.

Key words: Translation Studies, translation theory, Bible translation

Uvod

Biblijsko se prevođenje još od najranijih spisa (Jeronim 395/1990) promatra kao zasebna vrsta prevođenja sa specifičnim zahtjevima. Brojne su osobitosti po kojima se biblijsko prevođenje razlikuje od drugih vrsta prijevoda. To se ponajprije odnosi na status izvornog teksta – točnije, tekstova – kao svetih, ali i književnih, međusobno vrlo raznolikih tekstova, od povijesnih preko zakonskih do poetskih. Riječ je o tekstovima nastalima u kontekstu od kojih današnje čitatelje, uz prostornu, dijeli i golema vremenska i kulturna udaljenost, tekstovima koji i za najveće stručnjake sadrže brojne nejasnoće i višeznačnosti (Fućak 1985, 74). U obzir valja uzeti i status koji će prijevod Biblije imati u ciljnoj kulturi¹, osobito ako je namijenjen korištenju u liturgiji, kao i njegov odnos prema ciljnom jeziku i književnosti.

Ipak, biblijsko prevođenje s drugim vrstama prevođenja dijeli i neke temeljne dileme, teškoće i postupke, koje znanost o prevođenju (traduktologija ili translatologija) pokušava rasvijetliti u okviru raznovrsnih teorijskih pristupa koje je tijekom desetljeća iznjedrila. Zanimljivo je da se već među prvim teorijskim razmatranjima (prototeorijama) prevođenja i prijevoda u zapadnome kulturnom krugu, ali i u kasnijim ključnim točkama razvoja traduktološke misli, proučavaju upravo tekstovi posvećeni prevođenju Biblije (npr. Jeronim 395/1990, Luther 1530/2017, Nida 1964/2000, Nord 2005). Unatoč tomu, novije teorije prevođenja – one nastale nakon Nidine teorije – dosad su u razmjerno manjoj mjeri utjecale na prevoditelje Biblije i proučavatelje biblijskih prijevoda (Nord 2016). U ovom radu nam je, stoga, cilj upoznati čitatelja s glavnim teorijama i pristupima te njihovim ključnim uvidima, koji mogu poslužiti kao okvir za daljnji praktični i znanstveni rad. Započnimo kraćim pregledom

¹ Ciljni (određišni) jezik, ciljno čitateljstvo i ciljna kultura termini su koji se u znanosti o prevođenju odnose na jezik na koji se prevodi, čitatelje kojima je prijevod namijenjen, odnosno kulturu u kojoj se prijevod objavljuje.

teorije ekvivalencije Eugenea Nide, koja je snažno utjecala na biblijsko prevođenje, i koja je biblijskim prevoditeljima zasigurno dobro poznata, da bismo u nastavku pokazali na koji se način kasniji pristupi nadovezuju i (su)postavljaju u odnosu na Nidin rad, a katkad i suprotstavljaju nekim njegovim teorijskim postavkama.

1. Eugene Nida i teorija ekvivalencije

Teorije ekvivalencije nastaju 60-ih i 70-ih godina prošlog stoljeća, u doba utemeljenja znanosti o prevođenju kao zasebne discipline. Nekolicina lingvista onoga vremena, između ostalih i hrvatski jezikoslovac, leksikograf, anglist i prevoditelj Vladimir Ivir (1934. – 2011.), posvetila se sustavnom znanstvenom proučavanju prevođenja te tako nastaje niz srodnih teorija kojima je zajednički nazivnik prijevodna ekvivalencija kao ključni pojam. U ovome poglavlju prikazujemo teoriju ekvivalencije Eugenea Nide jer se on bavio upravo prevođenjem Biblije pa je njegov rad izravno relevantan za proučavatelje biblijskih prijevoda. Dotičemo se i tipologije ekvivalencije Wenera Kollera, koja pridonosi slojevitosti u razmatranju prijevodne ekvivalencije.

Američki lingvist Eugene Nida četrdeset je godina obnašao funkciju izvršnog tajnika za prijevode Američkoga biblijskog društva, a sudjelovao je i u utemeljenju Sjedinjenih biblijskih društava 1946. godine. Tijekom svoje duge i plodne karijere nadgledao je projekte prijevoda Biblije širom svijeta, objavio je niz knjiga posvećenih teoriji prevođenja te utemeljio časopis *The Bible Translator*. Poput drugih teoretičara onog vremena Nida polazi od opažanja da se jezici razlikuju u načinu na koji oblikuju stvarnost te »nikoja dva jezika nisu identična, bilo u značenju koje se pridaje odgovarajućim simbolima bilo u načinu na koji su ti simboli organizirani u fraze i rečenice«, zbog čega »ne može postojati apsolutna korespondencija između jezika« (Nida 1964/2000, 126). Unatoč tomu, »ukupan efekt prijevoda može biti relativno blizak izvorniku«, a posao se prevoditelja sastoji od pokušaja pronalaska »najbližeg mogućeg ekvivalenta« (Nida 1964/2000, 126).

Nida razlikuje formalnu i dinamičnu ekvivalenciju. Kad je riječ o formalnoj ekvivalenciji, prevoditelj nastoji »reproducirati što je doslovnije i smislenije moguće formu i sadržaj izvornika«, pri čemu takav prijevod (glosa) »iziskuje brojne bilješke kako bi tekst bio posve razumljiv« (Nida 1964/2000, 129). Za razliku od toga, dinamična se ekvivalencija vodi načelom »ekvivalentnog efekta«, odnosno nastoji se da efekt koji prijevod postiže među ciljnim primatelji-

ma bude što sličniji efektu koji je izvorni tekst imao na izvorne primatelje te da prijevod bude što »prirodniji« (Nida 1964/2000, 136). Kao ilustraciju formalne i dinamične ekvivalencije Nida navodi izraz ἐν φιλήματι ἀγίῳ, npr. u Rim 16,16, koji bi se na engleski mogao prevesti formalnim ekvivalentom kao *holy kiss* (*sveti cjelov*, kao i u hrvatskim prijevodima) ili pak dinamičnim ekvivalentom kao *hearty handshake* (*srdačno rukovanje*).

Za često spominjanu navodnu Nidinu tvrdnju da bi kao dinamični ekvivalent naziva »Jaganjac Božji« u prijevodu na jezik Inuita, koji ne poznaju ovce i janjad, trebalo upotrijebiti »Tuljanić Božji« nema potvrde u Nidinim radovima te je po svojoj prilici riječ o izmišljenom primjeru. Nida, zapravo, nije zagarovao takva radikalna rješenja kad je riječ o kulturnim referencijama koje su zbog vremenske ili prostorne udaljenosti od biblijskog konteksta nepoznate ili teško razumljive današnjim čitateljima biblijskih tekstova. U jednom se intervjuu tako osvrnuo na prispodobu iz Mt 25,31-33 rekavši: »Pazite, u većem dijelu Afrike ovce se smatraju lošim životinjama! Na cijeni su koze. [...] Prevoditelj, dakako, ne može ovce pretvoriti u jarce, a jarce u ovce. Ali morate imati fusnote kako bi se objasnile kulturne razlike. Inače ćete ostaviti posve pogrešan dojam« (Neff 2002). Govoreći o prevođenju, Nida na brojnim mjestima naglašava upravo važnost razlika između kulturâ, za koje smatra da »prevoditelji uzrokuju daleko veće komplikacije nego razlike između jezika« (Nida 1964/2000, 130). Navodi tri vrste kulturnih referencija u izvorniku: a) one za koje postoje usporedivi pojmovi, b) one koje su slične, a ipak u kulturnom smislu različite te c) one koje se posve razlikuju u izvornoj i ciljnoj kulturi, što se ne odnosi samo na predmete nego i na apstraktne pojmove, npr. one povezane s običajima (Nida 1964/2000, 136-137).

Premda naginje dinamičnoj ekvivalenciji, Nida nipošto ne tvrdi da bi joj uvijek i nužno trebalo dati prednost. Naprotiv, izbor će u konkretnoj situaciji ovisiti o naravi same poruke, o namjeri autora te o vrsti publike kojoj je prijevod namijenjen (Nida 1964/2000, 128). Zanimljivo je, dakle, da Nida već tada naglašava da odabir prijevodnog postupka ne ovisi isključivo o izvornom tekstu, čak ni kad je riječ o svetome tekstu, nego i o drugim čimbenicima, kojima će se dvadesetak godina kasnije podrobnije baviti njemački funkcionalisti, a o kojima govorimo u 2. poglavlju. Prema Nidi (1964/2000, 128) namjera autora iziskuje određenu vrstu prijevoda, od onoga koji je vjeran i sadržaju i formi pa sve do onoga koji podrazumijeva visok stupanj adaptacije, a važnu ulogu imaju i razlike u sposobnostima i interesima između različitih vrsta publike, od djece do stručnjaka. Nida (1964/2000, 131) također upozorava da se jezici i

stilske preferencije neprestano mijenjaju pa je »prijevod koji je prihvatljiv u jednom razdoblju posve neprihvatljiv« u drugom. Time je Nida navijestio deskriptivističke teorije i pojam promjenjivih društvenih normi, kojima se u ovom radu bavimo u 3. poglavlju.

Treba naglasiti kako Nidinu podjelu na formalnu i dinamičnu ekvivalenciju ne bismo smjeli shvatiti kao da je riječ o jedinim dvjema mogućnostima jer u praksi postoji niz postupaka koji se mogu smjestiti između tih dviju krajnjih točaka. Tu je misao kasnije razradio Werner Koller, koji smatra da se ekvivalencija može ostvariti na različitim razinama, ovisno o hijerarhiji vrijednosti koju prevoditelj na temelju analize izvornika određuje za svaki tekst ili dio teksta, u svakoj novoj komunikacijskoj situaciji (Koller 1979b/1989, 104). Na temelju toga uvida Koller (1979a, 187-191) razlikuje sljedeće vrste ekvivalencije: 1) denotativnu ekvivalenciju, koja se odnosi na izvanjezični sadržaj, 2) konotativnu ekvivalenciju, koja se tiče stilskih obilježja, stupnja formalnosti, afektivnosti i sl., 3) tekstno-normativnu ekvivalenciju, koja se odnosi na vrste tekstova i njihovu upotrebu u različitim komunikacijskim situacijama, 4) pragmatičku ekvivalenciju, koja je komunikacijska ekvivalencija usmjerena na primatelja teksta te 5) formalnu ili ekspresivnu ekvivalenciju, koja se tiče rime, metafore i drugih stilskih figura. Primjerice, za prvu bi vrstu ekvivalencije bilo važno znati samo da je magarac *Equus asinus*, sisavac iz porodice konja, dok bi za drugu bile relevantne konotacije te životinje i njihove razlike u pojedinim kulturama ili vremenskim razdobljima (o čemu govori, među ostalima, Berko-
vić 2022). Za treću bi vrstu ekvivalencije trebalo uzeti u obzir u kojoj se vrsti teksta magarac spominje, npr. u povijesnoj ili proročkoj knjizi, u psalmu ili u poslanici. Za pragmatičku bi ekvivalenciju bilo važno odrediti koje je značenje magarca u konkretnoj komunikacijskoj situaciji, odnosno, što se njegovim spominjanjem želi postići (primjer je takvog značenja pojašnjen, među ostalim, u bilješci a. o Mt 21,5 u Jeruzalemskoj Bibliji), dok bi petu vrstu ekvivalencije trebalo razmotriti ako se riječ magarac pojavljuje kao izražajno sredstvo (npr. u rimi) ili ima metaforičko značenje (npr. »brat magarac« sv. Franje Asiškog).

Poznavanje pojma ekvivalencije i različitih vrsta ekvivalencije svakako je korisno i današnjem prevoditelju i proučavatelju Biblije. No teorije ekvivalencije imaju i neka ograničenja. Na koji se način, osim posve impresionistički, može ocijeniti efekt određenog prijevodnog rješenja na čitatelje?² Kako prije-

² U ovom radu, nažalost, nemamo prostora pozabaviti se sociokognitivnim pristupima proučavanju prevođenja, u okviru kojih se, između ostalog, provode i eksperimentalna istraživanja recepcije prijevoda. Dobar pregled toga područja zainteresirani će čitatelj pronaći u Walker (2021).

vodi utječu na ciljne čitatelje, društva, kulture i njihove međusobne odnose? U sljedećim poglavljima promatramo što se može naučiti iz kasnijih teorijskih pristupa prevođenju.

2. Funkcionalistički pristup – teorija skoposa

Teorija skoposa (njem. *Skopostheorie*) nastaje 80-ih godina prošlog stoljeća u njemačkim ustanovama za obrazovanje prevoditelja, među nastavnicima koji uočavaju da teorije ekvivalencije ne mogu odgovoriti na sve situacije u kojima se prevoditelji u suvremenom svijetu nalaze. U okviru te teorije prevođenje se promatra kao međukulturna komunikacija koja je ponajprije društveni, a tek u drugom redu jezični proces. Pojam prevođenja i prijevoda proširuje se te obuhvaća i različite vrste prilagodbe tekstova za različite medije (npr. ekranizacije, mjuzikli) te za različite vrste publike.

Prevođenje je oblik svrhovitog ljudskog djelovanja, a ta se svrha ili namjena prijevoda naziva skopos (Vermeer 1989/2000, 221). Skopos je tako glavni čimbenik u prijevodnom procesu o kojem ovise sve daljnje prevoditeljeve odluke i strategije. Zbog snažnog naglaska na funkciji prijevoda u ciljnoj kulturi i među ciljnim primateljima, često se pogrešno shvaća da teorija skoposa zagovara prijevodnu strategiju usmjerenu na ciljnu kulturu (»slobodan prijevod«, odnosno adaptaciju). No jedan od začetnika te teorije Hans Vermeer (1989/2000, 228) jasno navodi da to nije tako: »skopos kaže da se mora prevoditi svjesno i dosljedno, u skladu s nekim načelom koje se tiče ciljnog teksta. Teorija ne navodi koje je to načelo: to se mora odlučiti u svakom zasebnom slučaju. Vjeran prijevod izvornika [...] tako je jedan od posve legitimnih ciljeva.« Svrha prijevoda može zahtijevati prijevod riječ po riječ ili pak veće ili manje intervencije koje u krajnjem slučaju mogu kao ishod imati tekst kakav bi se tradicionalno smatrao adaptacijom.

Nadalje, svrha prijevoda ne mora nužno biti jednaka namjeni izvornoga teksta. Primjerice, izvorni tekst može imati performativnu funkciju, a prijevod istoga teksta informativnu funkciju. Tako se i publika može razlikovati – izvorni tekst može biti namijenjen odraslima, a prijevod djeci. O svemu će tom ovisiti prevoditeljeve odluke i u konačnici sam izgled prijevoda. Svaki je prijevod tek jedan od mogućih, a ni za jedan izvorni tekst ne postoji samo jedan točan ili najbolji prijevod (Vermeer 1989/2000, 228).

U svjetlu teorije skoposa može se bolje razumjeti i ovaj odlomak, u kojem Jerko Fućak (1985, 71-72) govori o tom kako cilj upravlja prijevodnim strategijama (koje naziva koncepcijama) u prevođenju Biblije:

»A svaki bi prijevod (svako djelo, uostalom) trebalo procjenjivati, ocjenjivati, razumijevati i vrednovati na temelju koncepcije njegova autora: provjeravati koliko ona vrijedi i koliko je dosljedno provedena. Jer ako je netko odlučio ići na sjever, ne može mu se spočitavati što nije stigao na jug. Nekad su valjana oba puta, već prema tome što se želi postići. Drugim riječima, svaka koncepcija prijevoda može biti dobra i opravdana, ali izbor koncepcije ovisi o namjeri koja prevodioca vodi, o cilju koji želi postići.«

Dvadesetak godina kasnije, govoreći o novom hrvatskom standardnom prijevodu Biblije, slično viđenje razrađuje Božo Lujčić (2007, 61-62):

»U samom prevođenju važno je doista znati komu je prijevod namijenjen, potom treba vidjeti kriterije koji su vodili prevoditelje u procesu prevođenja, potrebno je uočiti razne teorijske postavke na kojima je prijevod nastao i, dakako, poznavati svrhu za koju je prijevod načinjen. Tako nije, primjerice, primjereno kritizirati izdanje biblijskoga prijevoda u studentske svrhe zbog njegove statičnosti, jer on takav po svojoj svrsi treba i biti, ali jednako tako neopravdana je kritika i prijevoda namijenjena širokom krugu čitatelja koji nisu temeljito vjerski obrazovani, a niti su teološki upućeni, zbog njegove dinamičnosti. Prema tomu, različite svrhe i različiti čitatelji zahtijevaju i različite prijevode koji ne moraju biti usmjereni jedni protiv drugih, nego mogu služiti na razne načine onoj svojoj izvornoj nakani da prenesu biblijsku poruku suvremenom čitatelju.«

U teoriju skoposa Christiane Nord (1997, 47-52) uvodi korisnu distinkciju između dokumentarnog i instrumentalnog prijevoda.³ Prvi se naziv odnosi na prijevod koji je svojevrsan dokument o prethodnoj komunikaciji na izvornom jeziku te ima metatekstualnu funkciju (on je »tekst o tekstu«). Čitatelj je neprestance svjestan da čita prijevod jer on zadržava obilježja izvornog jezika i autorova stila te značajke izvorne kulture. S druge strane, instrumentalni je prijevod sredstvo (instrument) nove komunikacije između autora izvornika i čitatelja prijevoda – prirodan je i tečan, prilagođen obrascima i konvencijama ciljnog jezika i kulture. Govoreći o različitim pristupima prevođenju Biblije, Lujčić (2007, 63) stoga kaže da je dokumentarni prijevod (koji on naziva statičnim) »znatno više prikladan za znanstveno-istraživačke svrhe«, a instrumentalni

³ Premda će dokumentarni prijevod tipično biti »doslovniji«, a instrumentalni »slobodniji« u odnosu na izvornik, prednost je novog nazivlja nad tradicionalnim u tome što novo proizlazi iz funkcije prijevoda u određenoj situaciji u ciljnoj kulturi, a ne samo iz usporedbe s izvornikom.

(koji naziva dinamičnim) »za liturgijsko-pastoralnu i misijsku uporabu«. Citirajući Smjernice za međukonfesionalnu suradnju u prevođenju Biblije (*Guidelines for Interconfessional Cooperation in Translating the Bible* 1987), naglašava sljedeće:

»Značajno je da Smjernice ističu kako je posve krivo tvrditi da je samo jedan tip prijevoda legitiman. Potrebno je pripremati različite tipove prijevoda i na različite jezike. »Takva različitost jezika i odgovarajuće razlike svrhe u prijevodu sugeriraju da više od jednoga jezičnoga stila može biti ne samo poželjno nego u mnogim situacijama i nužno.«» (Lujić 2007, 65)

Vjernost prijevoda još je jedan tradicionalni pojam koji Nord osuvremenjuje, zamjenjujući ga pojmom lojalnosti. Lojalnost je »odgovornost koju prevoditelji imaju prema svojim partnerima u prijevodnoj interakciji« (Nord 1997, 125), što obuhvaća kako autora izvornika tako i naručitelje i primatelje prijevoda. Pojam vjernosti tiče se odnosa između tekstova – izvornika i prijevoda – dok se lojalnost tiče odnosa između ljudi (Nord 1997, 125). Prema prevelikom oslanjanju na pojam vjernosti kritičan je i Lujić (2020, 75) kad govori o procesima prevođenja Biblije za koje smatra da su »često zaostajali zbog robovanja potrebi »vjernosti svetosti biblijskoga teksta«, vjernosti arhaičnom jeziku koji bi se u novom vremenu sačuvala patina starine ili, u našim prilikama, kojim bi se sačuvao stari »neiskvareni« jezik naših predaka«. Robovanje vjernosti (shvaćenoj kao naginjanje doslovnom prevođenju) objašnjava između ostaloga strahovima prevoditelja da ne iznevjere svete tekstove ili da ih se ne optuži za nedovoljnu pravovjernost (Lujić 2020, 75). Za razliku od toga, on zagovara pristup u kojem je u prvom planu čovjek: biblijskom se tekstu nastoji dati »razumljivo i prihvatljivo ruho današnjega čovjeka« (Lujić 2020, 75). Takva prevoditeljska strategija ne podrazumijeva nužno modernizaciju jer, kako kaže Nord (2001), »lojalnost se može postići objašnjavanjem prijevodnih strategija u predgovoru [...] te služenjem najnovijim znanstvenim teološkim i filološkim spoznajama kako bi se osigurala lojalnost prema namjeri autora izvornih tekstova« (Nord 2001, 185).

Christiane Nord i sama je sudjelovala u projektu prijevoda Novog zavjeta na njemački (Berger i Nord, 1999). Sa suprugom teologom bibličarem i filologom ta je prevoditeljica i traduktologinja na prijevodu radila prema načelu »podijeljenih kompetencija«, a proces se odvijao u četiri faze (Nord 2005, 870-871). U prvoj je fazi Berger, na temelju svoga teološkog i filološkog znanja i dugogodišnjeg proučavanja Novoga zavjeta, izradio grub, relativno doslovan prijevod, koji je zatim u drugoj fazi Nord iščitavala, prilagođavajući ga njemačkom čitatelju i označavajući dijelove koji joj nisu bili jasni. Nakon toga je, u trećoj fazi, teolog ponovno čitao prijevod i revidirao ga kako bi se izbjegla mo-

guća pogrešna tumačenja ili čak hereza. U zadnjoj su fazi zajednički odlučivali o konačnoj verziji prijevoda s kojom su oboje bili zadovoljni.

Skopos je novog prijevoda obuhvaćao dvije glavne svrhe: »predstaviti kulturu u kojoj je Novi zavjet nastao na takav način da se čitateljima s njemačkog govornog područja i kulture koja je udaljena i vremenski i prostorno omogućiti da razumiju i poštuju njezinu *drugost*« (referencijalna funkcija) te »pokazati kako novozavjetni tekstovi imaju što reći ljudima u današnjoj suvremenoj kulturi, premda su im neobični i drevni« (apelativna funkcija) (Nord 2005, 872, kurziv u izvorniku). Te dvije naoko suprotstavljene namjere – da se druga i drukčija kultura očuva u prijevodu, a da se istodobno čitatelju omogućiti da je razumije – Nord pomiruje pojmom »razumijevanja drugosti« (Nord 2005, 872). Time se izbjegava, s jedne strane, ponavljanje uvriježenih, ali čitatelju često neprozirnih prijevodnih rješenja,⁴ a s druge strane prebrzo, površno poistovjećivanje nepoznatih pojmova iz kulture u kojoj nastaje Novi zavjet s modernim pojmovima iz današnjega svijeta, koji *nisu* jednaki.

Kao primjer kojim se dobro opisuje pristup prevođenju Biblije Bergera i Nord može se navesti izraz koji je na hrvatski preveden kao »jedan subotnji hod« (Dj 1,12). U nastojanju da čitatelju pojasni o čemu je riječ, a da pritom ne »preračuna« udaljenost u kilometre,⁵ prijevod Bergera i Nord donosi sljedeće prijevodno rješenje: »der nicht weiter von der Stadt entfernt ist, als man am Sabbat gehen kann« (koje nije udaljenije od grada nego što se može prehodati na šabat) (United Bible Societies). Prema Nord (2008), u takvom postupku nije riječ o dodavanju, nego se njime za čitatelje prijevoda eksplicira ono što je izvornim čitateljima, u izvornom okruženju, bilo jasno i općepoznato, a danas se ne može smatrati općepoznatim.

Njemački su funkcionalisti teorijom skoposa sustavno i detaljno razradili Nidina opažanja o važnosti čitateljstva za koje se prevodi i svrhe teksta te načinima na koje ti čimbenici utječu na konkretna prijevodna rješenja. Premda nastala prije oko četrdeset godina, teorija skoposa i danas pruža vrijedne uvi-

⁴ U vezi s uvriježenim rješenjima vidjeti npr. raspravu o nazivu »Sin čovječji« u Long Westfall (2016) ili primjer sintagme »jaram je moj sladak« u Fućak (1985, 75). Nord to slikovito opisuje: »moramo uzeti u obzir da su poznati zvuci tradicionalnih prijevoda [...] poput staroga kaputa u kojemu se osjećate ugodno premda nije posljednji krik mode. No katkad je upravo ta neprijeporna prepoznatljivost ono što ometa razumijevanje« (Nord 2005, 872).

⁵ Za usporedbu, u *Good News Translation*, u kojem se slijedi načelo dinamične ekvivalencije, taj dio glasi »which is about half a mile away from the city« (»koje je oko pola milje od grada«).

de, a osobito je korisna u kontekstu obrazovanja prevoditelja. Širim kulturnim utjecajem prijevoda bave se pristupi opisani u idućim poglavljima.

3. Deskriptivna znanost o prevođenju i prijevodne norme

Deskriptivna znanost o prevođenju (DTS, prema engl. *descriptive translation studies*) odnosi se na paradigmu koju krajem 70-ih i osobito tijekom 80-ih godina prošlog stoljeća uvode znanstvenici iz nekoliko zemalja (Belgija, Izrael, SAD, UK, Nizozemska). Kao što joj naziv govori, nova je paradigma usmjerena protiv preskriptivnog diskursa o prevođenju koji je obilježavao traduktološku stručnu literaturu onog vremena. DTS se zalaže za deskriptivan pristup kojim se prijevode želi proučavati onakvima kakvi doista jesu, a ne kakvi bi po nečiju mišljenju trebali biti. Glavni je cilj posebno opisati prijevode te objasniti zašto su upravo takvi, u kojim su okolnostima nastali te koja je njihova uloga unutar kultura i u odnosima između njih. Namjera je istraživača – koji se služe strogim znanstvenim metodama i vrlo su kritični prema dotadašnjim, po njihovom mišljenju subjektivnim teorijama – dublje razumijevanje fenomena prevođenja, dok moguću primjenu rezultata prepuštaju praktičarima.

U okviru DTS-a prijevodi se promatraju u društveno-kulturnom okruženju, što uključuje njihov utjecaj na književne (ali i društvene, političke, ekonomske i dr.) sustave ciljane kulture. Tako primjerice izraelski teoretičar Itamar Even-Zohar, inspiriran ruskim formalizmom iz 1920-ih, formuliра svoju polisistemsku teoriju u nastojanju da objasni kulturu kao dinamičan, heterogen, otvoren sustav sastavljen od više sustava. Konkretno, prijevodima stranih djela u domaću se književnost uvode osobine koje prije nisu postojale, što uključuje »nove modele stvarnosti« te »novi (poetski) jezik ili kompozicijske obrasce i tehnike« (Even-Zohar 1978/2000, 193). Ako uzmemo u obzir da su prijevodi Biblije na lokalne jezike među najvažnijim tekstovima u smislu njihova utjecaja na književne, društvene i političke sustave, očito je kako za proučavanje toga utjecaja ovaj teorijski okvir može biti od velike pomoći.

Jedan od ključnih pojmova unutar DTS-a jest pojam prijevodnih normi, koji je preuzet iz sociologije. Društvene su norme pravila, često nepisana, o tome koje je ponašanje u određenoj društvenoj skupini prihvatljivo, a koje nije (Toury 1978/2000, 199). Definiranjem očekivanja norme pridonose stabilnosti unutar društvene skupine i pružaju osjećaj sigurnosti. S druge strane, norme se često razlikuju od skupine do skupine, a i mijenjaju se tijekom vremena. U okviru DTS-a prevođenje se promatra kao jedna od društvenih praksa te norme kao takvom također ravnaju norme, eksplicitna ili implicitna pravila o to-

me što je prihvatljiv ili neprihvatljiv prijevod – kao i što se uopće može smatrati prijevodom – u određenoj kulturi i povijesnom trenutku. Poput ostalih društvenih normi, prijevodne su norme pounutarnjene pa ih društveni akteri (kao prevoditelji tako i čitatelji, urednici, redaktori i dr.) često doživljavaju kao jedine ispravne, premda same po sebi ne moraju biti ni bolje ni gore od drugih raspoloživih prijevodnih opcija. Gideon Toury, koji je u znanost o prevođenju uveo pojam prijevodnih normi, ovako ih objašnjava: »prijevodno ponašanje unutar neke kulture obično se manifestira u obliku određenih *pravilnosti* [pa] čak ako i ne mogu eksplicitno objasniti ta odstupanja, pripadnici neke kulture često mogu odrediti da se prevoditelj nije pridržavao odobrene prakse« (Toury 1995, 56; kurziv u izvorniku). Istodobno, norme su promjenjive, poput mode: »povijest prevođenja na Zapadu pokazala je da se tehnika prevođenja u zapadnim kulturama tijekom stoljeća opetovano mijenjala i da je ono što je u određenom trenutku bilo prihvaćeno kao 'očito' zapravo bilo tek prolazna faza« (Lefevere 1998, 12). Premda se subjektivno doživljavaju kao pravila i imaju ključnu ulogu u vrednovanju prijevoda u društvu, iz perspektive znanstvenikâ pojam norme zapravo je analitička kategorija kojom se služe da bi opisali i objasnili prijevode te kao takva ne uključuje vrijednosne sudove.

Toury (1995, 56-61) razlikuje tri skupine normi. Preliminarne norme upravljaju odlukama koje se donose prije samog prijevodnog čina, poput odluka o tome kojim će se tekstovima, kojih autora i s kojih jezika uopće dati pristup ciljnoj kulturi u danom trenutku. One imaju selekcijsku ulogu (engl. *gatekeeping*) te određuju je li potreban (ponovni) prijevod te je li dopušten neizravan prijevod (prijevod preko jezika posrednika). Primjerice, neka će kultura u određenom razdoblju biti otvorena za višestruke prijevode istih djela, dok će druga teško dopustiti zamjenu kanonskog prijevoda novim, osobito ako se novi uvelike razlikuje od prethodnoga. Inicijalna norma određuje koju će opću strategiju prevoditelj odabrati – hoće li se više prikloniti izvornom jeziku i kulturi ili ciljnome. Operativne norme ravnaju konkretnim odlukama tijekom prijevodnog procesa: npr. jesu li dopuštena veća izostavljanja, dodavanja, promjene redoslijeda tekstnih elemenata i njihove segmentacije; kojim će se postupcima dati prednost pri prevođenju kulturnih referencija, odomaćuju li se imena; jesu li bilješke prevoditelja prihvatljive i poželjne, imaju li prevoditelji priliku napisati predgovor i tako dalje.

Christiane Nord (1997, 53-59) također je pisala o normama, koje radije naziva konvencijama, a razlikuje konstitutivne – što konkretna kulturna zajednica u određenom razdoblju uopće prihvaća kao prijevod za razliku od adaptacije ili verzije – te regulativne, koje se odnose na uvriježene načine rješavanja

konkretnih prijevodnih problema (npr. postupci pri prevođenju vlastitih imena, kulturnih referencija ili citata u prijevodu). Korisna je i Chestermanova (1997) podjela normi na norme očekivanja i profesionalne norme. Prve se tiču očekivanja koja čitatelji prijevoda i drugi akteri (npr. urednici, voditelji prijevodnih projekata, naručitelji prijevoda) imaju o tome što je dobar prijevod i kakav bi on trebao biti. Profesionalne se pak norme odnose na etičko ponašanje prevoditelja te koje se akreditacije i kvalifikacije uopće očekuju od prevoditelja, kao i na konkretne odluke o prijevodnim rješenjima u svjetlu autorove namjere, svrhe prijevoda i ciljnih čitatelja.

Budući da je riječ o najčešće nepisanim implicitnim pravilima, norme se ne mogu izravno proučavati, nego se o njihovu postojanju i djelovanju zaključuje na temelju različitih izvora. Glavni su izvor, dakako, sami prijevodi, u kojima se analiziraju i uočavaju obrasci ili pravilnosti koji svjedoče o postojanju i promjenama normi u pojedinim kulturama i razdobljima. Nadalje, paratekstovi – predgovori, pogovori, bilješke i sl. – koje pišu prevoditelji ili urednici mogu sadržavati eksplicitna objašnjenja prijevodnih postupaka i razloga za njihov odabir.⁶ Razgovori s prevoditeljima i urednicima, kao i njihovi neslužbeni tekstovi ili prepiska također mogu pružiti uvid u procese donošenja prijevodnih odluka i čimbenike koji su njima upravljali⁷. Osvrti na knjige i njihove prijevode, kritike prijevoda, kao i neformalni komentari čitatelja (npr. na društvenim mrežama) svjedoče o normama očekivanja. Smjernice za prevoditelje, ako postoje, govore o prijevodnoj politici poduzeća ili ustanove unutar kojih se koriste te ukazuju na eksplicitne norme u upotrebi određenog stručnog nazivlja, prijevodne strategije ili stila. U najširem smislu, arhivska građa o jezičnoj politici, ideološkim strujanjima i književnim kretanjima u pojedinim razdobljima može poslužiti za kontekstualizaciju prijevodnih normi (Veselica Majhut 2012).

Kad je riječ o prevoditeljima biblijskih tekstova i organizatorima takvih projekata, svijest o postojanju prijevodnih normi i njihovo poznavanje u konkretnoj kulturi i razdoblju čini se kao neizostavan dio prevoditeljske kompe-

⁶ Ako bismo s toga motrišta pristupili, primjerice, članku J. Fućaka (1985) kao istraživačkoj građi, mogli bismo uočiti kako se u autorovu referiranju na »ideal današnjih prijevoda« i »suvremena prevodilačka načela« te težnju da kao prevoditelji ostanu »što vjerniji biblijskom koloritu i ozračju« (Fućak 1985, 87) zapravo naziru prijevodne norme onoga vremena, a možda i navještaj promjene normi: »Ili je možda klasični način prevođenja dostigao svoj vrhunac, iscrpio svoje mogućnosti, pa bi zaista trebalo poći posve novim putem?« (Fućak 1985, 90).

⁷ U hrvatskome kontekstu takvo istraživanje provodi, među ostalima, Veselica Majhut (2012).

tencije, čak i u situacijama kad iz nekoga razloga odluče prekršiti trenutačne norme. Je li potreban novi prijevod Biblije i u kakvom će on odnosu biti prema postojećima? Kako će novi prijevod biti prihvaćen u zajednici? Gdje je granica između prijevoda i adaptacije u očima stručnjaka, a gdje u očima čitatelja? Pritom se osobito važnim čini poznavanje normi očekivanja. Chemorion (2009, 3) štoviše smatra da prevoditelji Biblije »imaju moralnu odgovornost uzeti u obzir očekivanja primatelja, istodobno se brinući za to da poruka izvornoga teksta ne bude iskrivljena«. Sličnog je mišljenja i Wendland (2002, 184) kad kaže da se pri planiranju prijevodnog projekta Biblije čitatelji/slušatelji moraju (inter) aktivno uključiti u njegovu izradu i to »ne samo njihove percipirane potrebe ili želje, nego njihova stvarna, izražena očekivanja«. Premda to ne znači da će čitatelji određivati sve aspekte prijevoda, osobito ne nauštrb stručnog znanja teologa, filologa i prevoditelja, čini se poželjnim da oni budu uključeni u dijalog od samog početka projekta.

Znanstvenicima koji proučavaju prijevode Biblije pojam normi može poslužiti kao poticaj pri formuliranju istraživačkih pitanja te kao vrijedan analitički alat u nastojanju da na ta pitanja odgovore. U kojem je trenutku pojedini prijevod nastao i koje su prijevodne norme prevladavale? Na koji se način prevladavajuće norme, i šire, jezična politika, svjetonazor ili ideologija, mogu dovesti u vezu s općom orijentacijom prijevoda i stupnjem »slobode« pri interpretiranju izvornoga teksta? Kako su norme utjecale na konkretne prijevodne odluke, primjerice kad je riječ o opsegu i načinu posredovanja pri prevođenju kulturnih referencija (npr. je li prevoditelj zadržao izvorne referencije i objasnio ih u bilješci ili ih je pokušao suvremenom čitatelju približiti na neki drugi način)? Jesu li svetopisamski tekstovi prevedeni izravno s jezika na kojima su napisani ili neizravno, preko prijevoda (i s kojih jezika) te u kojoj je mjeri to utjecalo na konačni izgled prijevoda? Postoje li, osim samih obrazaca uočenih u prijevodima, paratekstovi ili drugi izvori na temelju kojih možemo doznati nešto o razlozima prijevodnih odluka? Tko je i na temelju kojih kriterija donosio konačne odluke u prijevodnom projektu? Što možemo zaključiti ako se utvrde razlike između onoga što prevoditelji pišu o svojim prijevodnim strategijama i samih strategija koje se otkrivaju tekstnom analizom?⁸ Koje su mogu-

⁸ Primjerice, sv. Jeronim u Poslanici Pamahiju naglašava da je prevođenje Biblije iznimka od načela kojeg se inače pridržava – načela prevođenja smisla, a ne riječi – jer u Svetom pismu »i sama sintaksa sadrži otajstvo«. Nasuprot tomu, ostatak te poslanice, njegovi drugi spisi, kao i sami biblijski prijevodi upućuju na to da se i u prijevodima Biblije zapravo vodio upravo tim načelom (Guo i Wan 2022, 571; Krešić Nacevski 2022).

će posljedice prijevodnih odluka koje odstupaju od uvriježenih rješenja te su tako u neskladu s normama očekivanja?⁹

Navedena i brojna druga pitanja mogu usmjeriti istraživački proces i pružiti sustavan teorijski okvir za proučavanje biblijskih prijevoda, kako suvremenih tako i onih povijesnih. Pojam prijevodnih normi može poslužiti za opisivanje i objašnjavanje prijevoda, okolnosti njihova nastanka te njihove recepcije.

4. Kulturni obrat u znanosti o prevođenju

4.1. *Lawrence Venuti*

Premda je kultura neizostavan vid svakog proučavanja prevođenja još od najranijih istraživanja, tijekom 90-ih godina prošloga stoljeća pod utjecajem kulturnih studija ona postaje središnjim predmetom zanimanja znanosti o prevođenju. Utjecaj prijevoda na ciljne kulture proučava se već u okviru DTS-a (o čemu je bilo riječi u 3. poglavlju), od kojeg se, međutim, nove teorije razlikuju svojim kritičkim pristupom te oslanjanjem na širi postmodernistički svjetonazor. Jedan od pokretača kulturnog obrata bio je Amerikanac Lawrence Venuti, koji istražuje asimetrične odnose moći među kulturama, osobito ulogu prijevoda u globalnoj dominaciji angloameričke kulture i engleskog jezika. Prema Venutiju (1995, 19) prevođenje ima izuzetno važnu ulogu u konstruiranju nacionalnih identiteta kulturâ s kojih se prevodi te stoga i potencijalno sudjeluje »u etničkoj diskriminaciji, geopolitičkim sukobima, kolonijalizmu, terorizmu, ratu«.

Venuti je osobito kritičan prema onome što smatra dominantnom normom kad je riječ o prijevodima na engleski jezik, osobito za američko tržište, a koja se tiče prijevodne strategije »podomaćivanja« (engl. *domestication*). Tu strategiju, kojom se u prijevode »unose anglofone vrijednosti i čitateljima omogućavaju narcisoidan doživljaj prepoznavanja vlastite kulture u kulturnom Drugom« (Venuti 1995, 15), karakteriziraju tečnost i čitkost, »etnocentrično svođenje stranog teksta na vrijednosti ciljne kulture« (Venuti 1995, 20). Venuti se stoga zalaže za strategiju »postranjivanja« (prema engl. *foreignization*, čime se nadovezuje na Schleiermacherov i Brechtov *Verfremdung*), za koju smatra da »može biti oblik otpora protiv etnocentrizma i rasizma, kulturnog narcizma i imperijalizma, u interesu demokratskih geopolitičkih odnosa« (Venuti 1995, 20). Takva strategija otpora podrazumijeva eksperimentalna prijevodna

⁹ Primjerice, kad je riječ o transkripciji biblijskih imena, o čemu piše, među ostalima, Višaticki (2020).

rješenja i heterogen diskurs koji će čitatelju skrenuti pozornost na činjenicu da čita prijevod te mu pomoći da »na trenutak ugleda kulturnog Drugoga« (Venuti 1995, 306).¹⁰ Osim što sudjeluje u kulturnoj i političkoj hegemoniji SAD-a, strategija »podomaćivanja« prema Venutiju loše utječe i na status prevoditeljâ, čini ih »nevidljivima« (Venuti 1995) te pridonosi komodifikaciji prijevodâ na tržištu knjiga.

Pišući o biblijskom prevođenju, zanimljivo je što u vezi s nevidljivošću prevoditeljâ kaže Aloo Mojola (2017, 4):

»Nevidljivost prevoditeljâ zaslijepljuje nas te ne vidimo da prevoditelji nisu slobodni od vrijednosti, ideologije i vlastitih motiva. Prevoditelji su pristrani i imaju svoje preferencije. Odluke koje donose dok prevode odražavaju njihov društvenokulturni kontekst, stupanj obrazovanja, vjerovanja i vrijednosti, ideološku orijentaciju i dr. Ta nas zaslijepljenost navodi na pogrešnu pretpostavku da su prevedeni tekstovi objektivni, nepristrani i slobodni od prevoditeljevih vrijednosti i motiva. [...] Jasno je stoga da je korisno znati tko je preveo tekst koji čitamo, uključujući i Bibliju, te koje su bile prevoditeljeve pretpostavke i shvaćanja svijeta, predanosti i motivi, tko je naručio i platio prijevod, koje su bile upute i sl. Svi ti čimbenici utječu na narav prijevoda.«

4.2. Postkolonijalne teorije prevođenja

Postkolonijalni studiji skup su kritičkih, postmodernističkih teorija kojima su predmet proučavanja kulturne, društvene, političke i ekonomske posljedice kolonijalizma. Na sjecištu postkolonijalnih studija i znanosti o prevođenju autori iz bivših kolonija preispituju ulogu koje je prevođenje odigralo u procesu kolonizacije te ujedno dovode u pitanje tradicionalne postavke zapadnjačkih teorija prevođenja. Tako indijska znanstvenica Tejaswini Niranjana (1992, 2) tvrdi kako se prevođenjem »oblikuju asimetrični odnosi moći koji su na djelu u kolonijalizmu«. To se događa predstavljanjem koloniziranih naroda na način koji opravdava kolonijalnu dominaciju te tako »učvršćuje hegemonističke verzije koloniziranoga«, koje zatim postaju »činjenice koje utječu na događaje u koloniji« (Niranjana 1992, 3). Autorica navodi brojne primjere prijevodâ i popratnih tekstova u kojima se autohtoni stanovnici kolonija predstavljaju kao nazadni, lažljivi, prijetvorni, prljavi, a katkad i moralno izopačeni, čime se legitimizira težnja »superiorne« kolonijalne sile za njihovim navodnim »po-

¹⁰ Valja naglasiti da Venuti govori u prvom redu o strategijama prevođenja s manje dominantnog jezika na engleski, dok za prevođenje u suprotnom smjeru dinamika i njezine posljedice mogu biti posve drukčiji.

boljšanjem« procesom kolonizacije. Niranjanin (1992, 41) cilj nije samo dekonstrukcija »bijele mitologije« nego i razotkrivanje uloge prevođenja u konstruiranju kolonijalnih subjekata te u održavanju asimetričnosti imperijalističkih odnosa. Takvim se preispitivanjem prevođenja, prema Niranjani (1992, 6), može oživjeti njegov potencijal kao »strategije otpora«.

U kolonijalnom su kontekstu projekti prevođenja Biblije, uz prijevode filozofskih, znanstvenih i književnih tekstova na jezike kolonija, bili među pothvatima koje su Europljani poduzimali u svrhu »civiliziranja« domaćeg stanovništva i njihova »poboljšanja« (Israel 2011, 36). Iz perspektive postkolonijalne kritike projekti prevođenja Biblije na nezapadne jezike bili su čvrsto isprepleteni s kolonijalnom poviješću, »pod utjecajem imperijalističkih trgovinskih interesa i osvajanja« (Israel 2020, 428). Prema mnogim autorima, ciljevi i narav biblijskog prevođenja u kolonijalno doba »nisu nikad bili neovisni o svijesti i volji kolonijalnog diskursa, koji je pretpostavljao vlastitu dominaciju i superiornost« (Kinyua 2013, 65). Lokalni prevoditelji, premda su se Europljani na njih u velikoj mjeri oslanjali, često nisu imali autonomiju odlučivanja o prijevodnim odlukama (Kinyua 2013, 74-75; Israel 2020, 427). No zanimljivo je da su u prijevodnim projektima koje provodi *British and Foreign Bible Society* (BFBS) svi prevoditelji bili nevidljivi (u Venutijevu smislu, što je objašnjeno u odjeljku 4.1.). Ta je organizacija naime provodila strogu politiku da se prijevodi objavljuju bez bilježaka i komentara te bez imenâ prevoditelja, čime se podupire iluzija jedinog mogućeg prijevoda, »savršene preslike izvornoga teksta« (Kinyua 2013, 66; Israel 2011, 69). U praksi je, dakako, prevoditeljima Biblije na vrlo različite jezike i kulture bilo posve jasno da je tako nešto nemoguće te da svaki prijevod podrazumijeva teške odluke i odabir između mnogih mogućnosti, među kojima svaka ima svoje prednosti i nedostatke.

Premda je tijekom kolonizacije Biblija korištena kao sredstvo poslušnosti i opresije, istodobno je poslužila i u svrhu emancipacije: »mnogi afrički robovi na Karibima naučili su čitati Bibliju [te su za njih] čitanje i, u manjoj mjeri, pisanje, bili važna sredstva u borbi za oslobođenje« (Charles 2023, 316). Prijevodi Biblije imali su i brojne druge pozitivne učinke na autohtone kulture, kao što su širenje pismenosti, očuvanje i razvoj nacionalnih jezika, oživljavanje jezika u kontekstima u kojima su oni ugroženi ili izumiru, pojava nacionalnih književnosti, očuvanje i prenošenje tradicija, pisanje rječnika i gramatika i dr. (Delisle i Woodsworth 1995, prema Mojola 2017, 3). No autori kritiziraju diskurs prema kojem su prijevodi Biblije doveli neeuropske jezike i kulture »na istu razinu s europskim jezicima« jer to podrazumijeva stav da su oni dotad bili inferiorni (Israel 2020, 428).

Ukratko, u kontekstu postkolonijalne kritike, prijevodi Biblije preispituju se u svjetlu neravnoteže moći kao posljedice kolonijalizma i imperijalizma, a u središtu su interesa ideološke implikacije leksičkih izbora, tko o tim izborima odlučuje i s kojim posljedicama (Israel 2020, 436), što su sve pitanja relevantna za prevođenje i izvan postkolonijalnoga konteksta.

4.3. Jezična i društvena uključivost u prijevodima

U sklopu pokreta za prava ženâ i marginaliziranih skupina, ponajprije u SAD-u, pokreću se inicijative za jezičnim promjenama koje bi trebale dovesti do veće socijalne uključivosti. Ono što započinje kao kritika stereotipa, patrijarhalnog jezika i jezika uvredljivog prema društvenim manjinama dovodi tijekom 90-ih godina prošlog stoljeća do kreiranja uključivih jezičnih politika kad je u pitanju engleski jezik. Tako su u suvremenom engleskom posve neprihvatljive pogrdne riječi ili izrazi kojima se u prošlosti govorilo o Afroamerikancima i drugim nebijelcima, osobama s invaliditetom i dr. Također se izbjegava zamjenica *he* kad se ne radi o konkretnoj osobi muškoga roda nego o generičkoj upotrebi imenica (npr. *translator*), a prednost se daje uključivim riječima za osobe i njihova zanimanja (npr. *firefighter* umjesto *fireman*). Engleski je jezik prikladan za takve intervencije jer imenice nisu u većoj mjeri rodno obilježene, a glagoli i pridjevi nisu uopće.¹¹

Kad je riječ o uključivom jeziku u prijevodima Biblije na engleski jezik, među prvim je takvim izdanjima *New Revised Standard Version* iz 1989. godine, u kojem je odlučeno da se ne upotrebljava muški rod »kad se govori o ljudskim bićima, osim u onim tekstovima koji se očito odnose na muškarce« (Harrelson 1990, 226). I sam Nida u intervjuu iz 2002. godine odobrava takve intervencije: »Čini mi se da se u tim kontekstima riječi [*men* i sl.] odnose na ljude općenito. Ne odnose se samo na muškarce, iako moramo priznati da su u mnogim slučajevima u rasprave bili uključeni upravo muškarci. No ti odlomci imaju implikacije za ljude općenito« (Neff 2002). U nekim slučajevima preispituje se i jezik kojim se opisuje Bog, a koji upućuje na poimanje Boga kao muškarca. Govoreći o prijevodu *New Revised Standard Version*, Harrelson (1990, 231) pojašnjava: »bili smo suglasni oko toga da ne bismo trebali ukloniti sve osobne zamjenice za

¹¹ Neki su neeuropski jezici u tom pogledu još neutralniji nego engleski, no zbog kulturnih razlika u konceptualizaciji svijeta, problem roda u prijevodu nije ništa lakše riješiti. Zanimljive primjere u području biblijskog prevođenja na afričke jezike navodi Mojola (2017).

Boga, ali ispostavilo se da smo često mogli smanjiti njihov broj¹². U nekim se radikalnijim prijevodima nastoje izbjegavati i metafore poput Otac, Kralj, Gospodar, Gospodin. No zahvati kojima se izostavljaju ili mijenjaju zamjenice i metafore u referiranju na Boga u kršćanskim su crkvama engleskog govornog područja naišle na slabije prihvatanje od intervencija koje se odnose na ljude, pa su takvi prijevodi manje brojni.

Navedeni primjeri tiču se prijevoda na engleski jezik, u kojem se uključivost lakše ostvaruje nego u većini drugih europskih jezika¹³. Postizanje uključivosti teže je u jezicima poput hrvatskoga, koji zbog svojih gramatičkih osobitosti i strukture izražavaju rod imenicama, zamjenicama, pridjevima i nekim glagolskim oblicima (Mihaljević 2021, 665). Zbog toga je, kaže Milica Mihaljević (2021, 665), »u hrvatskome nemoguće upotrebljavati strategije spolne/rodne neutralnosti kao u engleskome, ali je moguće i potrebno izgrađivati spolno/rodno nediskriminirajući jezik«. U hrvatskom se takav jezik pokušava ostvariti izbjegavanjem muških oblika imenica u »profесиjskim nazivima« kad je riječ o ženama (npr. *ona je liječnica* umjesto *ona je liječnik*), upotrebom »mocijskih parova« (npr. *student/studentica*), upotrebom riječi »osoba«, ili, katkad, napomenama u kojima se ističe kako se imenice muškog roda koriste u uključivom značenju¹⁴. Sustavna istraživanja o jezičnoj uključivosti u prijevodima Biblije na hrvatski jezik tek bi trebalo provesti.

Zaključak

U ovome je radu cilj bio predstaviti osnovne spoznaje teorija prevođenja s posebnim obzirom na biblijsko prevođenje. Kao što smo vidjeli, neki su od navedenih teorijskih pristupa nastali upravo u kontekstu prevođenja Biblije ili su njihovi autori sami primijenili ključne postavke na biblijske prijevode. Druge su pak teorije nadahnute filozofijom, sociologijom, književnim teorijama, kulturnim ili postkolonijalnim studijima i ostalim suvremenim misaonim pravcima, čiji bi uvidi mogli, uvijek uzimajući u obzir konkretne okolnosti i kontekst, pridonijeti proučavanju biblijskih prijevoda i u Hrvatskoj. Kao što nijedan prijevod ne može biti konačan (Fućak 1985, 89), tako nijedno istraživanje

¹² Na engleskom je jeziku, naime, često upravo zamjenica jedina rodno obilježena riječ u rečenici pa se njezinim izostavljanjem, ili ponavljanjem same imenice, može lako postići neutralnost.

¹³ Čitateljima bi mogao biti zanimljiv rad o uključivosti u prijevodima Biblije na poljski jezik, koji je jezik srodan hrvatskome (Gomola 2016).

¹⁴ Primjer takve napomene može se naći, među ostalima, u publikaciji Nacionalnoga centra za vanjsko vrednovanje obrazovanja (2010, 4).

prijevodâ nikad ne može biti konačno, a različitost motrišta, teorijskih okvira i metodoloških načela mogu obogatiti i produbiti ukupnost znanja u ovom dosta kompleksnom području.

Popis literature

- Berger, Klaus i Christiane Nord. 1999. *Das Neue Testament und frühchristliche Schriften*. Frankfurt: Insel Verlag.
- Berković, Danijel. 2022. *Biblijski bestijarij, mjesto i uloga životinje u Bibliji*. Zagreb: Biblijski institut i Hrvatsko biblijsko društvo.
- Charles, Ronald. 2023. Decolonizing the Bible as Literature. U: Ato Quayson i Ankhi Mukherjee (ur.). *Decolonizing the English Literary Curriculum*, 315-330. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chemorion, Diphus Chosefu. 2009. Considerations for acceptability in Bible translation. *Verbum et Ecclesia* 30/2: 1-5. doi.org/10.4102/ve.v30i2.343.
- Chesterman, Andrew. 1997. *Memes of Translation: The Spread of Ideas in Translation Theory*. Amsterdam: John Benjamins.
- Delisle, Jean i Judith Woodsworth. 1995. *Translators through History*. Amsterdam: John Benjamins.
- Even-Zohar, Itamar. 1978/2000. The position of translated literature within the literary polysystem. U: Lawrence Venuti (ur.), *The Translation Studies Reader*, 192-197. New York: Routledge.
- Fučak, Marijan Jerko. 1985. Neki problemi i načela prevođenja Novoga zavjeta. *Bogoslovska smotra* 55/1-2: 71-90.
- Gomola, Aleksander. 2016. Aspects of gender neutral language in selected English and Polish translations of the New Testament. *Open Theology* 2: 621-635.
- Guidelines for Interconfessional Cooperation in Translating the Bible. The New Revised Edition*. 1987. Rim: Tajništvo za promicanje jedinstva kršćana i Sjedinjena biblijska društva. U: <https://www.christianunity.va/content/unitacristiani/en/documenti/altri-testi/en.html> (pristupljeno 21. II. 2025.).
- Guo, Yaohan i Yuwei Wan. 2022. Retracing the history of »word for word«, »sense for sense« translation. *Open Journal of Modern Linguistics* 12: 568-577. doi.org/10.4236/ojml.2022.125042.
- Harrelson, Walter. 1990. Inclusive Language in the New Revised Standard Version. *Princeton Seminary Bulletin* 11/3: 224-231.
- Israel, Hephzibah. 2011. *Religious Transactions in Colonial South India. Language, Translation, and the Making of Protestant Identity*. New York: Palgrave Macmillan.
- Israel, Hephzibah. 2020. Competing narratives on Bible translation in India: Missionary linguistics, postcolonial criticism and translation studies. U: Rasiah S. Sugirtharajah (ur.), *The Oxford Handbook of Postcolonial Biblical Criticism*, 471-494. Oxford: Oxford University Press. doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190888459.013.28.
- Jeronim. 395/1990. Poslanica Pamahiju. U: *Izabrane poslanice*. Preveo: Ivan Marković, Mate Križman. Priredio i bilješke sastavio: Josip Bratulić. Split: Književni krug.

- Jeruzalemska Biblija*. Stari i Novi zavjet s uvodima i bilješkama iz »La Bible de Jérusalem«. 1996. Prijevod: Stari zavjet (osim Petoknjižja i Psalama): na temelju rukopisa Antuna Sovića; Petoknjižje: Silvije Grubišić; Psalmi: Filibert Gas; Novi zavjet: Bonaventura Duda i Jerko Fućak. Uredili: Adalbert Rebić, Jerko Fućak i Bonaventura Duda. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Koller, Werner. 1979a. *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. Heidelberg: Quelle & Meyer.
- Koller, Werner. 1979b/1989. Equivalence in translation theory. Preveo na engleski: Andrew Chesterman. U: Andrew Chesterman (ur.), *Readings in Translation Theory*, 99-104. Helsinki: oy Finn Lectura.
- Krešić Nacevski, Lucija. 2022. *Sancta simplicitas* kao mjera Jeronimovoga prevođenja. *Kroatologija* 13/3: 77-93.
- Kinyua, Johnson Kiriaku. 2013. A postcolonial analysis of Bible translation and its effectiveness in shaping and enhancing the discourse of colonialism and the discourse of resistance: the Gikūyū New Testament. *Black Theology* 11/1: 58-95.
- Lefevere, André. 1998. Chinese and Western thinking on translation. U: Susan Bassnett i André Lefevere (ur.), *Constructing Cultures: Essays on Literary Translation*, 12-24. Clevedon: Multilingual Matters.
- Long Westfall, Cynthia. 2016. The Human One? A controversial CEB translation choice. *Open Theology* 2: 895-906.
- Lujić, Božo. 2007. Lingvističke teorije prevođenja i novi hrvatski prijevod Biblije. *Bogoslovska smotra* 77/1: 59-102.
- Lujić, Božo. 2020. Novi hrvatski standardni prijevod Biblije: načela, lingvističke teorije i konkretni primjeri. U: Taras Barščevski, Zrinka Jelaska i Nada Babić (ur.), *Bibliana. Hrvatski prijevodi Biblije*, 71-88. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo i Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Luther, Martin. 1530/2017. Ein Sendbrief vom Dolmetschen und Fürbitte der Heiligen/ An Open Letter on Translating and the Intercession of Saints. Preveo na engleski: Howard Jones. U: Howard Jones, Emma Huber i Henrike Lähnemann (ur.), *Treasures of the Taylorian, Series One: Reformation Pamphlets*. Oxford: Taylor Institution Library.
- Mihaljević, Milica. 2021. Muško i žensko u hrvatskome jeziku i leksikografiji – stereotipi i jezična diskriminacija. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik* 47/2: 655-685. doi.org/10.31724/rihjj.47.2.14.
- Mojola, Aloo. 2017. Bible translation and gender, challenges and opportunities – with specific reference to sub-Saharan Africa. *Verbum et Ecclesia* 39/1: 1-9. doi.org/10.4102/ve.v39i1.1820.
- Nacionalni centar za vanjsko vrednovanje obrazovanja. 2010. *Upute za prilagodbu ispitne tehnologije na ispitima državne mature*. U: <https://www.ncvvo.hr/wp-content/uploads/2016/02/Upute-za-prilagodbu.pdf> (pristupljeno 25. II. 2025.).
- Neff, David. 2002. Meaning-full translations. U: *Christianity Today*, 7. X. 2002. U: https://www.rrb3.com/bibles/spnbibl/nida_interview.htm (pristupljeno 21. II. 2025.).
- Nida, Eugene. 1964/2000. Principles of correspondence. U: Lawrence Venuti (ur.), *The Translation Studies Reader*, 126-140. New York: Routledge.

- Niranjana, Tejaswini. 1992. *Siting Translation: History, Post-Structuralism, and the Colonial Context*. Berkeley: University of California Press.
- Nord, Christiane. 1997. *Translating as a Purposeful Activity: Functionalist Approaches Explained*. Manchester: St. Jerome.
- Nord, Christiane. 2001. Loyalty revisited. Bible translation as a case in point. *The Translator* 7/2: 185-202.
- Nord, Christiane. 2005. Making otherness accessible. Functionality and skopos in the translation of New Testament texts. *Meta* 50/3: 868-880. doi.org/10.7202/011602ar.
- Nord, Christiane. 2008. Functions in Bible translation, 2. dio. Predavanje održano na doktorskom studiju Sveučilišta Rovira i Virgili u Tarragoni, Španjolska, 16. siječnja 2008. U: https://www.youtube.com/watch?v=D934S_S5Qpw (pristupljeno 11. XI. 2024.).
- Nord, Christiane. 2016. Function + loyalty: theology meets skopos. *Open Theology* 2: 566-580. doi.org/10.1515/opth-2016-0045.
- Toury, Gideon. 1978/2000. The nature and role of norms in translation. U: Lawrence Venuti (ur.), *The Translation Studies Reader*, 198-211. New York: Routledge.
- Toury, Gideon. 1995. *Descriptive translation studies – and beyond*. Amsterdam: John Benjamins.
- United Bible Societies. *TIPs. Translation Insights & Perspectives*. Term: Sabbath day's journey. U: https://tips.translation.bible/tip_term/sabbath-days-journey/ (pristupljeno: 3. XI. 2025.).
- Venuti, Lawrence. 1995. *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. London: Routledge.
- Vermeer, Hans J. 1989/2000. Skopos and commission in translational action. Preveo na engleski: Andrew Chesterman. U: Lawrence Venuti (ur.), *The Translation Studies Reader*, 221-232. New York: Routledge.
- Veselica Majhut, Snježana. 2012. *Cultural Specificity in the Translation of Popular Fiction from English into Croatian during the Socialist and Transition Periods (1960-2010)*. Doktorski rad. Tarragona: Sveučilište Rovira i Virgili. U: <http://hdl.handle.net/10803/90251> (pristupljeno 21. II. 2025.).
- Višaticki, Karlo. 2020. Prijevod Knjige Rutine u Antuna Sovića i u Zagrebačkoj Bibliji, s referencama na prijevod Đure Daničića. U: Taras Barščevski, Zrinka Jelaska i Nada Babić (ur.), *Bibliana. Hrvatski prijevodi Biblije*, 197-209. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo i Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Walker, Callum. 2021. Investigating how we read translations: a call to action for experimental studies of translation reception. *Cognitive Linguistic Studies* 8/2: 482-512. doi.org/10.1075/cogls.00087.wal.
- Wendland, Ernst R. 2002. Towards a »literary« translation of the scriptures: with special reference to a »poetic« rendition. *Acta Theologica, Supplementum* 2: 164-201.